

Резюме

Биркович Т. І., Кабанець О. С. До окремих питань дослідження еволюції демократії.

Стаття присвячена аналізу окремих питань щодо еволюції демократії. Розглядаються та аналізуються історичний аспект зародження демократії; державно-політичний устрій стародавніх греків, також відомий як антична демократія; характерні ознаки грецької демократії. У той же час досліджується демократична спадщина епохи європейського Середньовіччя та проводиться аналіз притаманних їй ознак.

Ключові слова: демократія, право, еволюція демократії, антична демократія, ознаки демократії, риси демократії.

Резюме

Биркович Т. И., Кабанец А. С. К отдельным вопросам исследования эволюции демократии.

Статья посвящена анализу отдельных вопросов эволюции демократии. Рассматриваются и анализируются исторический аспект зарождения демократии; государственно-политическое устройство древних греков, также известный как античная демократия; характерные признаки греческой демократии. В то же время исследуется демократическое наследие эпохи европейского Средневековья и проводится анализ присущих ей признаков.

Ключевые слова: демократия, право, эволюция демократии, античная демократия, признаки демократии, черты демократии.

Summary

Byrkovych T., Kabanets O. The article is devoted to the analysis of separate issues concerning the evolution of democracy.

The historical aspect of the birth of democracy is considered and analyzed; the state-political structure of the ancient Greeks, also known as ancient democracy; characteristic signs of Greek democracy. At the same time, the democratic legacy of the European Middle Ages is studied and an analysis of the features inherent in it is being analyzed.

Key words: democracy, law, evolution of democracy, ancient democracy, signs of democracy, features of democracy.

УДК 34.09

О. Б. БУНЧУК

Оксана Борисівна Бунчук, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ПРАВОРОЗУМІННЯ ІВАНА ФРАНКА

Дослідження особливостей праворозуміння видатного українського письменника Івана Франка (1856–1916) – своєчасне та потрібне. Його внесок у вітчизняну правознавчу науку пов'язаний з інтерпретацією низки правових проблем загальнотеоретичного характеру та історії українського права. Правові ідеї українських мислителів суттєво впливають на сучасну правову теорію та практику. Як зауважує Т. Андрусак, «актуалізація надбань правової думки, вивчення та переосмислення її здобутків на різних історичних етапах розвитку людства є основою формування такого праворозуміння, яке було б адекватним сучасному станові суспільства, що змінюється швидше, ніж відбувається осмислення цих змін»¹.

Вивчення правових аспектів творчості І. Франка є складовою частиною франкознавства. Франкознавство, як окрема галузь гуманітарної науки в Україні, має більш ніж столітню історію. Вперше, термін «франкознавство» був вжитий М. Возняком у 1925 р.: учений звернув увагу на появу нової дисципліни, пов'язаної з іменем видатного українського письменника. І якщо в цей період корпус досліджень пов'язувався, здебільшого, з українським літературознавством та мовознавством, то згодом до філологів приєдналися філософи, історики, журналісти, психологи й економісти, етнографи і юристи, педагоги і бібліографи. Цьому сприяв універсалізм І. Франка, оскільки, для того, щоб досягнути весь творчий спадок мислителя, потрібні зусилля представників різних наук.

Вивчення Франкових поглядів на право розпочалося порівняно пізно. Власне юридичні дослідження поглядів І. Франка на державу та право з'являються лише в II половині XX століття. Спеціальним працям передували, а потім з'являлися, паралельно до них, матеріали, які містили принагідні міркування про державно-правові погляди І. Франка. Такими є статті та монографії, присвячені розглядові життя та творчості письменника, праці про суспільно-політичні погляди І. Франка, дослідження щодо філософських, соціологічних та економічних поглядів ученого (до них належать праці М. Возняка, В. Мазепи, Я. Грицака, Б. Нахліка, Я. Мельник, Б. Тихолоза, А. Пашука та ін.). Серед наукових досліджень, у яких відображено окремі аспекти правових поглядів І. Франка, виділяються праці таких авторів, як В. Кульчицький, В. Сокуренько, О. Скакун, О. Копиленко, Т. Андрусак, Н. Саветчук, М. Гримич та ін.

Водночас відчувається потреба у систематизації, уточненні, конкретизації та комплексному представленні поглядів І. Франка на право, визначенні їхньої ідейно-практичної значущості для сучасного українського суспільства.

Мета статті полягає в тому, щоб на підставі аналізу окремих філософських, політичних, економічних, історичних і літературознавчих праць І. Франка визначити особливості праворозуміння письменника.

І. Франко не був фаховим юристом, проте його енциклопедичні знання сприяли формуванню власних поглядів на правові явища і процеси сучасної йому дійсності – правового світогляду. На думку сучасних дослідників, правовий світогляд – це «погляд людини на навколишній світ природно та соціально зумовлених можливостей задоволення її потреб, які вважаються нею належними і забезпечені обов'язками інших суб'єктів»².

З'ясовуючи питання про формування правового світогляду І. Франка, варто враховувати аспект багатоджерельності. Науковці неодноразово фіксували впливи різних вчень і теорій на позиції мислителя. Дослідники сходяться на думці, що для поглядів І. Франка була властива внутрішня неоднорідність та еволюційна змінність. Цьому насамперед сприяв перехідний характер історичної епохи, в якій він жив. У кінці ХІХ ст. спектр політичного світогляду українських інтелектуалів складався з елементів різних доктрин. «Франків світогляд увібрав у себе положення різних соціальних теорій, також ідеї Дарвіна, філософів-позитивістів Конта, Спенсера, Мілля, Бокля та ін.»³.

Інтерпретацію правового світогляду науковці пов'язують з праворозумінням його носія. У цьому проявляється суто правова специфічність даного світогляду. Саме праворозуміння визначає зміст правового світогляду. Правовий світогляд і праворозуміння є явищами, пов'язаними змістовно, проте не тотожними. Це зумовлюється тим, що правовий світогляд засаднично-змістовно залежить від праворозуміння (як від своєї серцевини, свого «ядра»), внаслідок цього вони утворюють певну змістовну «зв'язку»⁴.

В «Юридичній енциклопедії» праворозуміння визначається як усвідомлення правової дійсності крізь призму правових теорій, доктрин, концепцій. Воно є формою пізнання сутності і ролі права у регулюванні суспільних відносин, засновується на науковому обґрунтуванні правових явищ, належній правовій культурі і правосвідомості громадян. «Праворозумінню як складному явищу властиві такі підходи до пізнання права: нормативний, генетичний, системний, соціологічний, функціональний, аксіологічний, психологічний тощо. Провідне місце серед них займає гуманістичне розуміння права як соціальної цінності й одного з найважливіших надбань цивілізації»⁵.

Дослідники розглядають питання співвідношення праворозуміння та правової думки. Зокрема, Т. Андрусак зауважує, що праворозуміння, як осмислення правової дійсності, є складовою частиною правової думки. Правова думка – це результат інтелектуальної діяльності, спрямованої на правову сферу суспільства, тобто це завжди об'єкт духовного світу. Предметне поле правової думки є значно ширше, ніж теорії права і загалом юридичної науки. Правову думку становлять правові погляди науковців у сфері права та інших наук, що вивчають у т. ч. правові аспекти буття суспільства (історія, політологія, соціологія, державне управління та ін.); депутатів парламенту та інших представницьких органів, як загальнодержавних, так і регіональних чи місцевих; політичних, громадських, культурних і релігійних діячів; юристів-практиків (суддів, прокурорів, адвокатів та ін.)⁶.

Правові погляди І. Франка характеризуються життєво-практичною направленістю. Як зауважує Б. Тихолоз, «рідко коли мислителя цікавила сутність певної речі як така; йому, зазвичай, розходилося про її значущість для особистості, нації, суспільної чи наукової потреби даного історичного моменту, і філософські питання він порушував задля вирішення конкретно-наукових, моральних чи суспільно-політичних проблем, а не в руслі загально світоглядних спекулятивних шукань»⁷.

У ранніх наукових розвідках І. Франка відображені погляди мислителя на походження та сутність права. Описуючи зародження права, вчений констатував, що людське суспільство, як і будь-яка складна система, може нормально функціонувати й розвиватися лише опираючись на певні правила. Такими правилами у первісному суспільстві, як наголошував І. Франко, виступали звичаї, традиції, ритуали, обряди і міфи.

Першою причиною виникнення права І. Франко вважав авторитет звичаїв і дотримання окремих символічних дій. Письменник зауважував: «Товариські, економічні і межиплемінні відносини людей в тій добі стояли під ненастанним впливом тих церемоній; ніхто не смів виломитися з-під їх власті. Свіість, моральність, релігія тонули і щезали ще зовсім у мраці церемоній, і аж звільна почали з неї виділюватись, різницюватись. Церемонії зразу були всім, становили все; повнячи їх, чоловік був і моральний, і релігійний, вони були первісною релігією...»⁸. У праці «Мислі о еволюції в історії людськості» І. Франко показав процес зародження права у формі звичаїв.

При розгляді питань про виникнення, сутність та джерела права І. Франко виявляв схильність до поєднання елементів природно-правового, соціологічного і формально-догматичного праворозуміння. Він зазнав впливу різних теорій походження держави і права – органічної, теологічної, патріархальної, договірної, історико-матеріалістичної, насильства. Серед ідейних натхненників письменника в різні періоди його світоглядної еволюції були І. Кант, К. Маркс, Г. Спенсер, М. Драгоманов, С. Подолинський, О. Єфименко, М. Грушевський, В. Охримович та ін.

Важливо проаналізувати розгляд І. Франком процесу історичного розвитку права. Інтерес до цієї проблематики, як підкреслює О. Скакун, І. Франко виявив ще в роки навчання на філософському факультеті

Львівського університету⁹. Саме тоді біографічні чинники спонукали письменника замислитись над сутністю права. Після безпідставного арешту в червні 1877 р. та несправедливого засудження письменник зайнявся вивченням римського права.

І. Франко підкреслював, що римському праву належить одне з унікальних місць у правовій історії людства. Саме на основі римського права склалась величезна правова культура, яка стала загальним надбанням людства на всіх наступних етапах розвитку цивілізації. І. Франко зазначав, що з двох велетнів – Байрона та Шекспіра «... зачинається взагалі література так, як право від римського права...». Римська юриспруденція поклала початок самостійної науки про право, а також професійній юридичній освіті. Вчений визнавав величезну заслугу римлян у створенні науки правознавства і техніки тлумачення та застосування законів. Він звертав увагу на регулювання римським правом сімейно-шлюбних відносин та відносин права власності. Римське право письменник визначав одним із найбільших набутків античного світу. Досягнута протягом тривалого розвитку досконалість форми і змісту, логічна обґрунтованість, чіткість, ясність викладу обумовили, на думку І. Франка, його сприйняття правом наступних епох.

І. Франко підкреслював, що з точки зору античного права не всі люди визнавалися суб'єктами права. Раб юридично не визнавався людиною. За своїм правовим становищем він був «річчю» поряд з іншим господарським інвентарем та засобами виробництва. У Середньовіччі формується розгалуженіша структура права, пов'язана з ієрархічним принципом побудови та функціонування феодального ладу. Різні соціальні статуси обумовили й різні рівні прав-привілеїв членів суспільства. Аналізуючи в праці 1912 р. «Данте Аліг'єрі» перехід від античних часів до середніх віків, вчений підкреслював: «Право, що в Римській державі було одно для всіх, робиться тепер привілеєм, набирає тисячі місцевих відтінків та степенувань, у яких звільна виростає ідея місцевої самоуправи»¹⁰. Держави нового часу, як наголошував І. Франко, не можуть обійтись без права, оскільки воно закріплює і узаконює веління правлячого прошарку суспільства. Саме за допомогою права встановлюються такі загальні правила поведінки, які корисні тим, хто перебуває при владі.

Суттєве місце в правових поглядах І. Франка на сутність права займає проблема співвідношення права і закону. Оцінюючи характер законодавства, він підкреслював відмінність між писаним і реальним правом. І. Франко зазначав, що писане право формується з загальних, абстрактних, схематичних постанов і не може охопити всієї повноти права, яке діє в реальному житті. Цілком справедливим є зауваження О. Скакун про те, що «право і закон розглядалися І. Франком як генетично і функціонально пов'язані, але зовсім не тотожні інститути»¹¹. І. Франко усвідомлював, що загального права для всіх в експлуататорському суспільстві, як і всезагальної рівності та справедливості, бути не може. О. Скакун підкреслює, що письменник, розглядаючи справедливість і право, справедливість і рівність у тісному зв'язку, не отожднював їх. Дослідниця вважає, що І. Франко наближався до розуміння вольової суті права.

Під впливом порад М. Драгоманова І. Франко звернув увагу на теоретичні аспекти звичаєвого права, конкретні випадки його застосування в минулому та в сучасних цивільно-правових, сімейних і земельних відносинах. Письменник розглядав звичаєве право у тісному зв'язку з нормами місцевого самоврядування, досліджував архівні документи, етнографічний матеріал правового характеру, практику роботи судів, органів самоврядування. У його наукових розвідках порушена проблема впливу звичаєвого права на перші писані пам'ятки українського права. Він закликав досліджувати звичаєве право українського народу і використовувати ці знання в процесі законотворення. «Численні факти, де уявлення народу про право увійшли в конфлікт з австрійськими законами, призводячи до дуже прикрих і фатальних наслідків для цього народу, стали, як здавалося, досить сильним поштовхом до вивчення цих народних уявлень про право в усій їхній повноті», – зауважував І. Франко¹².

І. Франко розглядав правовий звичай не як фіксовану норму, а як модель поведінки, яка відображає усвідомлення народу про праве і неправе. У своїх дослідженнях він чітко виділяв історичне співвідношення між правовим звичаєм і законом. Початково право виражалось практично виключно у формі правових звичаїв – це т.зв. період панування звичаєвого права. Але поступово державна влада, забезпечуючи свій захист одним правовим звичаєм і відмовляючи у цьому захисті всім іншим, здійснює власний відбір між звичаями. Період спільної дії звичаю та закону характеризується тим, що відповідні органи держави видають у вигляді законів колишні звичаї. Проте в подальшому настає етап повного панування закону, в якому виражена воля влади, і утихав авторитет звичаєвого права. Вчений не заперечував, що закон здатний служити засобом свідомого влаштування життя на основі розумного і справедливого. Водночас І. Франко підкреслював, що не завжди закон виконує це призначення, подекуди його дія призводить до абсолютно протилежного результату. На його думку, правові звичаї в історичній послідовності передують законодавчій діяльності. Правові звичаї встановлювались шляхом постійного, однорідного дотримання людьми правил поведінки.

У питаннях звичаєвого права відображаються різноманітні аспекти культурного, соціально-економічного та політичного розвитку суспільства. Віддзеркалення звичаєвого права, як регулятора поведінки людей, спостерігається у повсякденному житті. І. Франко звертав особливу увагу на значення вітчизняного звичаєвого права для процесу становлення національної правової системи. Він вважав, що норми звичаєвого права глибоко вкорінені в історію українського народу. Навіть у періоди бездержавності саме звичаєве право було власне українським, воно не тільки регулювало поведінку людей, а й слугувало формою збереження національних ідеалів, характерних рис ментальності українського суспільства. Звичаєве право І. Франко розглядав як джерело правової культури народу та продукт етнотворчості. Він аналізував відображення звичаєвих норм у законодавчих збірниках, а також його дію в різних галузях права.

На необхідність вивчати звичаєве право І. Франко звернув увагу в статті «Суд громадський в селі Добрівлянах», надрукованій в українській газеті «Світ» у 1882 році. Учений наголошував на відмінностях між державними законами та розумінням права простими людьми. Він писав: «... звісна річ, що всі тонкості нашого бюрократичного праводавства не швидко можуть вміститися і вжитися в чий-небудь здоровий і пустою діалектикою та казуїстикою не перекручений розум, тим менше мож було сього надіятися по наших мужиках». Письменник проаналізував громадську книгу вироків села Добрівлян Дрогобицького повіту і не виявив у ній жодного посилання на чинне законодавство. Більше того, розгляд усіх цивільних і кримінальних спорів вирішувалися «... по „божим приказанням“ та по „справедливості“, т.е. по унаслідженім з діда-прадіда правним поняттям народним...»¹³.

Особливе місце у системі правових поглядів І. Франка займають міркування про джерела права. Вчений детально охарактеризував особливості звичаїв та нормативно-правових актів. І. Франко виходив за межі суто юридичних уявлень про звичаєве право, він розглядав його не тільки як джерело правової культури народу, а також як продукт народної самосвідомості. В останньому випадку норми звичаєвого права, як підкреслював учений, стають цікавими для дослідників з різних галузей знань: істориків, етнографів, літературознавців і юристів. Правовий звичай у розумінні І. Франка – це швидше модель поведінки, яка відображає усвідомлення народу про правильне та неправильне. Він також досліджував вплив вітчизняного звичаєвого права на становлення національної правової системи.

У питанні співвідношення правового звичаю і закону І. Франко вказував, що правовий звичай набагато давніший від закону, який встановлюється державною владою. Звичай, як генетичне джерело права, бере свій початок ще з додержаного періоду існування людей. Але найбільший парадокс правової еволюції проявляється у тому, що і на найвищих її стадіях співіснування правового звичаю і встановлених людською владою законів не припиняється, а набуває тільки нових різновидів і характеристик. Зрівняння всіх учасників правових відносин в користуванні правами (природними) за допомогою законів держави стане найвищим ступенем еволюції і розвитку права від правового звичаю до правового закону. Саме тоді право буде справедливим і відповідатиме своєму істинному призначенню.

У Галичині у XIX ст. найпопулярнішими були соціологічна теорія права і теорії відродженого природного права. Соціологічна юриспруденція в Австро-Угорській державі існувала у вигляді руху за «вільне право». Його засновником був правознавець та соціолог Є. Ерліх. Вчений різко виступив проти пануючого в той час формалістичного підходу до права. Він приділяв велику увагу вивченню законодавства, дослідженню звичаєвого права, судової практики, явищ господарського життя. Видатний соціолог права збирав обширний фактичний матеріал, на основі якого намагався дати «нове» теоретичне обґрунтування існуючого права. Є. Ерліх вважав, що правові установи ґрунтуються не тільки на правових нормах. Мораль, релігія, звичаї, пристойність та ін. проникають і в право. Позитивне право, зазначав він, нездатне охопити всю багатогранність правового життя. Точками дотику поглядів І. Франка та Є. Ерліха, на нашу думку, можна вважати такі: заперечення тотожності права і закону; розуміння права як вчорашнього звичаю і звичаю – як права завтрашнього.

Що ж до розповсюджені в Австро-Угорщині теорії відродженого природного права, то варто зазначити, що окремі ідеї про природні права характерні для вчень стародавнього світу. Цілісна теорія природного права була сформована в XVII ст. для захисту від феодального свавілля. Представниками цієї школи права були Ж.-Ж.Руссо, Дж. Локк, Б. Спіноза, Г. Гроцій, Ф. Вольтер, П. Пестель, Г. Сковорода. Франкові імпонували погляди цих мислителів і у своїх дослідженнях він неодноразово посилався на їхні праці.

І. Франко у розвідці «Університети в Росії» (1887 р.), описуючи процес «християнізування» Казанського університету імператором Олександром I на початку XIX ст., зауважував: «Реакція все поперевертала догори ногами. Професора природного права, яке для реакції найбільше було сіллям в оці, змусили викладати за реакційним підручником. Утворено кафедру конституційного права, але не з тою метою, щоб доводити необхідність конституційного порядку, а виключно для того, щоб очорнювати і висміювати цей порядок і будь-яке прагнення до нього. Замість римського права викладалося візантійське. Ректора університету професора Сольцева ретрогради звинуватили в тому, що він, йдучи за «Критикою чистого розуму» Канта, природне право виводив не з священного писання, а з чистого людського розуму»¹⁴. Ці зміни І. Франко називав «поворотом до гіршого», а апогеєм такої ситуації він вважав звільнення з посади професора Петербурзького університету, російського юриста О. Куніцина за його твір «Право природи», тисяча примірників якої було конфісковано.

Характеризуючи здобутки XVIII ст., І. Франко наголошував: «Вік той, що породив знамениті трактати Руссо о вихованні нормальної одиниці людської („Emili“) і о повороті людей на лоно природи, що оголосив „Права чоловіка“ яко основу цілої суспільної будови, мусив безмірно піднести вагу одиниці людської»¹⁵.

І. Франко вважав, що право, як міра справедливості, було первинним відносно права позитивного. У праці 1913 р. «Азбучна війна в Галичині 1859 р.» письменник наголошував: «Те правило, що практика попереджає теорію, служить також для інших наук: уперед були народи, держави та правительства, ніж письменники про штучу, панування, адміністрацію та права народів. Уперед були суди та вимір справедливості, ніж писані статuti та судові процедури»¹⁶. На його думку, право, в реальному і практичному прояві, постає насамперед як визначена вимога або правило корисного і справедливого вирішення конфлікту заінтересованих у його вирішенні сторін. В якості вимог або правил право містить у собі визначену міру свободи у поведінці сторін. На відміну від права, закон – це письмово фіксований формальний припис верховної влади в

державі, які діють у її межах. Всі, хто підпадає під формальні і абстрактні вимоги закону, стають пов'язаними вимогами держави.

Питання праворозуміння І. Франко порушує у праці «Юрій Брандес» (1899 р.). Аналізуючи головні ідеї діяльності Ю. Брандеса, І. Франко подає своє розуміння поглядів Ф. Ніцше – представника ірраціоналізму і волюнтаризму в філософії, який визнавав владу найбільшою цінністю у суспільстві і метою існування людства. Політику, право, державу і законодавство Ф. Ніцше відносив до суспільних сфер буття. Право він розглядав як похідне від волі до влади, критикуючи теорії і природного права, і вчення про рівність і свободу людей. Джерело права він вбачав у силі й перевагах надлюдини. І. Франко критикував ставлення Ніцшевської надлюдини до законів. Він зауважував: «...Ніцше і ніцшеанці бачать кожний у собі самим такого героя, вважають кожний сам себе вищим понад усі закони, понад усякий суспільний розвій, жадають від суспільності для себе всього, не даючи їй за те нічогосінько»¹⁷.

І. Франко вважав, що діючі писані правові норми не є виключно твором законодавця чи юристів. Позитивне право є наслідком довговікового розвитку, що відбувається під впливом потреб життя. Саме цей розвиток правових норм відбувається часто проти волі влади, і його напрям визначається самим життям. У 1891 р. у студії «Ворог народу» вчений стверджував, що абсолютної правди немає, оскільки людина існує не задля якоїсь абстрактної правди. Все зовсім навпаки: будь-яка правда є наслідком певних суспільних і духовних людських стосунків»¹⁸. Вчений неодноразово звертав увагу на невідповідність приписів законів реально існуючим суспільним відносинам.

Отже, правова спадщина минулого привертає особливу увагу сучасних дослідників. Ретельне вивчення, неупереджений розгляд та історично виважений підхід до поглядів видатних мислителів, безумовно, сприяє глибшому та всебічному розумінню суспільних потреб сьогодення. Багатоджерельність світогляду І. Франка збагатила ерудицію письменника, надала їй енциклопедичного характеру, сприяла формуванню власних поглядів на взаємодію людини і суспільства, походження права. З його точки зору право є соціальним витвором, що складається під впливом моралі, традицій, звичаїв, відображає потреби та інтереси людини і тому є первинним щодо закону держави, позитивного права.

Необхідно пам'ятати про вплив різних теорій виникнення права на позицію мислителя, а також еволюційну змінність його поглядів. Існуючі в Галичині на зламі XIX–XX ст. ст. теорії праворозуміння певною мірою відобразилися на Франкових поглядах щодо сутності права. Це ускладнює однозначну оцінку його тверджень у межах певної концепції. Учений розмежовував поняття «право» та «закон», розумів право як таке, що пронизане ідеями гуманності та справедливості, регулює відносини між людьми, забезпечує волю і недоторканність особи. У поглядах І. Франка щодо сутності права визначальним є прикладний аспект.

Мислитель, не вдаючись до оцінки типів праворозуміння, виявляв схильність до поєднання елементів природно-правового, соціологічного і формально-догматичного праворозуміння. Права людини він розглядав як природне явище, захищав гідність людини незалежно від соціального становища, національної і релігійної приналежності. Соціальне середовище І. Франко вважав системою сфер, у яких відбувається формування права в процесі спілкування і співпраці людей. А державі, її уповноваженим органам, відводив відповідальну роль у формалізації права, санкціонуванні, встановленні, зміні чи відміні правових норм, корисних і потрібних для людей.

¹ Андрусяк Т. Г. До питання про співвідношення праворозуміння та правової думки / Т. Г. Андрусяк // Альманах права. – 2011. – Вип. 2. – С. 66–68. – С. 67.

² Рабінович П. Правовий світогляд (соціально-природна інтерпретація) / П. Рабінович, Т. Бачинський // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 2. – С. 5–17. – С. 5.

³ Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.) / М. С. Кармазіна. – К., 1988. – 350 с. – С. 122.

⁴ Рабінович П. Вказана праця. – С. 11.

⁵ Шемшученко Ю. С. Праворозуміння / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 2003. – Т. 5. – С. 48–49.

⁶ Андрусяк Т. Г. Вказана праця.

⁷ Тихолоз Б. Іван Франко – філософ (До характеристики стилю та еволюції мислення) / Богдан Тихолоз // Сучасність. – 2002. – № 12. – С. 106–119. – С. 111.

⁸ Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / редкол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 45. – С. 109.

⁹ Скакун О. Ф. Іван Франко / О. Ф. Скакун. [Серія «Из истории политической и правовой мысли»] – М., 1987. – 128 с. – С. 80.

¹⁰ Франко І. Данте Аліг'єрі / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / редкол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 12. – С. 17.

¹¹ Скакун О. Ф. Вказана праця. – С. 86.

¹² Франко І. «Громада» і «зadruga» серед українського народу в Галичині і на Буковині / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / редкол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 44. – Кн. 1. – С. 487.

¹³ Франко І. Суд громадський в селі Добрівлянах / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / редкол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 26. – С. 198.

¹⁴ Франко І. Університети в Росії / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / редкол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 46. – Кн. 1. – С. 496.

¹⁵ Франко І. Переднє слово [до видання «Перебенді» Т. Г. Шевченка, Львів, 1889] / І. Франко // Зібрання творів: у 50 т. / редкол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 27. – С. 288–289.

¹⁶ Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. / І. Франко // Зібрання творів: у 50 т. / редкол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 47. – С. 573.

¹⁷ Франко І. Юрій Брандес / І. Франко // Зібрання творів: у 50 т. / редкол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 31. – С. 382.

¹⁸ Франко І. Ворог народу / І. Франко // Зібрання творів: у 50 т. / редкол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 28. – С. 216.

Резюме

Бунчук О. Б. Праворозуміння Івана Франка.

У статті, на підставі аналізу окремих філософських, політичних, економічних, історичних і літературознавчих праць І. Франка, розглянуто особливості праворозуміння письменника. Існуючі в Галичині на зламі XIX–XX ст. ст. теорії праворозуміння певною мірою відобразилися на Франкових поглядах щодо сутності права. Учений розмежовував поняття «право» та «закон», розумів право як таке, що пронизане ідеями гуманності та справедливості, регулює відносини між людьми, забезпечує волю і недоторканність особи. У поглядах І. Франка щодо сутності права визначальним є прикладний аспект. Мислитель, не вдаючись до оцінки типів праворозуміння, виявляв схильність до поєднання елементів природно-правового, соціологічного і формально-догматичного праворозуміння.

Ключові слова: І. Франко, право, джерела права, правовий звичай, закон, праворозуміння.

Резюме

Бунчук О. Б. Правопонимание Ивана Франко.

В статье, на основании анализа отдельных философских, политических, экономических, исторических и литературных работ И. Франко, проанализированы особенности правовопонимания писателя. Существующие в Галичине на грани XIX–XX в.в. теории правовопонимания некоторым образом отобразились на взглядах И. Франко о сущности права. Ученый разделял понятия «права» и «закона», понимал под правом явление, которое пронизано идеями гуманизма и справедливости, регулирует отношения между людьми, обеспечивает свободу и неприкосновенность лица. Во взглядах И. Франко о сущности права выражен прикладной аспект. Мыслитель, не оценивая типы правовопонимания, был склонен к объединению элементов природно-правового, социологического и формально-догматического правовопонимания.

Ключевые слова: И. Франко, право, источники права, правовой обычай, законы, правовопонимание.

Summary

Bunchuk O. Ivan Franko's understanding of law.

In the article it is considered the features of Ivan Franko's understanding of Law on the basis of the analysis of individual philosophical, political, economic, historical and literary works of the writer. The theories of understanding of law which were existed in Halychyna at the turn of XIX and XX centuries, to a certain extent, were reflected in Franko's views on the essence of law. The scientist distinguished between the concepts of «law» and «act», understood the Law as permeated with the ideas of humanity and justice, that regulated relations between people, ensured the will and inviolability of the individual. The applied aspect of I. Franko's views on the essence of law is decisive. Without resorting to the evaluation of the types of legal thinking, the philosopher displayed tendency to combine elements of natural-legal, sociological and formal-dogmatic understanding of law.

Key words: I. Franko, law, law sources, customary law, acts, understanding of law.

УДК 34.01

Л. В. ВАКАРЮК

Людмила Василівна Вакарюк, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ДО ПИТАННЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КАТЕГОРІЇ «ПРАВОВИЙ РЕЖИМ» В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Незважаючи на те, що вчені, особливо вчені-теоретики та вчені-адміністративісти, досить давно займаються дослідженнями проблем правового режиму, єдиних підходів щодо сутності даного явища в юридичній науці так і не склалося. Варто зазначити, що процес формування спеціальних понять, які відображають інструментальні характеристики правової форми, такі як «правове регулювання», «механізм правового регулювання», «метод правового регулювання», «правовий режим» тощо, до сих пір не завершився, а сутність і зміст вказаних понять залишається дискусійним. У зв'язку з цим одним із пріоритетних завдань є подальший розвиток понятійного апарату, зокрема і поняття «правового режиму».